

Jernej Kosi

SLOVENSKI NACIONALNI PROSTOR NA OGRSKEM:

**Ustvarjanje zamisli o
slovensko-hrvaški meji v dolgem
srednjeevropskem 19. stoletju⁸⁴**

Ozemeljske pretenzije posameznih nacionalnih gibanj in kasneje političnih elit v na novo ustanovljenih nacionalnih državah so bile nekako od leta 1830, še zlasti pa od leta 1848 naprej najpogostejši vzrok za spreminjanje in preurejanje evropskih državnih in znotrajdržavnih

84 Pričujoče besedilo je dopolnjena in dodelana različica razprave, ki je bila v angleškem jeziku objavljena pod naslovom »‘However, the language here is changing gradually, and in the presence of so many local dialects the Croatian and its kindred Slovenian world cannot be separated very precisely’ – Drawing the Slovenian-Croatian National Border in the Territory of the Present-day Prekmurje Region« v *Prispevkih za novejšo zgodovino*, 57, 2017, št. 2, str. 33–49. Besedilo je nastalo v okviru raziskovalnega projekta »Zgodovina upravnih meja in mejnosti: Slovensko-hrvaška meja 1800–1991« (J6-4132, dr. Marko Zajc) in raziskovalnega programa »Slovenska zgodovina« (P6-0235, prof. dr. Božo Repe), ki ju je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna. Za pomoč pri pisanju in koristne nasvete se zahvaljujem Marku Zajcu in Roku Stergarju.

upravnih meja. Številna evropska nacionalna gibanja so namreč kot svoj osrednji dolgoročni programski cilj razglasila zahtevo po tem, naj se politično-upravne meje prilagodijo nacionalnim. Socialne, kulturne in predvsem politične strategije evropskih nacionalnih gibanj v »nenacionalnih« državnih entitetah oziroma državne politike nacionalističnih elit v na novo ustanovljenih državah so bile zato v 19. in 20. stoletju v največji meri usmerjene prav v udejanjenje tega osrednjega programskega cilja.⁸⁵ Slednje je bilo bolj ali manj značilno tudi za slovensko nacionalno gibanje, saj je bila zahteva, »/d/a se vsi Slovenci, kakor naj bližnji brati, zedinimo v jeden narod, in da bi imeli vsi skup jeden slovenski zbor« jasno izražena že leta 1848 v prvem slovenskem nacionalnem političnem programu.⁸⁶

Specifični unifikacijski, separatistični, iredentistični oziroma centralistično naravnani nacionalni politični programi so v 19. in 20. stoletju pomembno prispevali k razkroju obstoječih imperijev in združevanju dotlej samostojnih politično-teritorialnih enot v na novo oblikujoče se nacionalne države. Tudi nacional(istične)ne elite v na novo nastalih nacionalnih državah so imele v tem obdobju precej uspeha v svojih prizadevanjih za čimprejšnje odpravljanje »znotrajdržavnih« socialnih in regionalnih razlik oziroma za čim bolj učinkovito premoščanje razrednih nasprotij. Pri tem so nacionalna gibanja poskušala udejanjiti težnjo, da tovrstne razlike in nasprotja sčasoma nasledi kulturno poenotenje zelo heterogenih populacij pod plaščem nacionalne kulture. V 19. in 20. stoletju namreč nikakor ni bilo neobičajno, da se je najprej vzpostavil nov nacionalni institucionalni okvir, šele v nadaljevanju pa je prišlo tudi do dejanske nacionalizacije množic in s tem do uveljavitve modernih nacionalnih identitetnih kategorij med širšimi sloji prebivalstva.⁸⁷

85 Za primerjalni zgodovinski prikaz evropskih nacionalnih gibanj in nacionalizma v 19. stoletju Zimmer, *Nationalism in Europe*. O nacional(istič)nih kulturnih praksah in simbolnih reprezentacijah Leersen, *National Thought*. V pričujočem besedilu uporabljam izraz nacionalizem in vse izpeljanke iz te besede na način, kakor je ta izraz opredelil Gellner. Nacionalizem torej pojmuje predvsem kot »načelo, po katerem se morata politična in nacionalna enota ujemati«. Gellner, *Nations and Nationalism*.

86 Besedilo letaka, *Kaj Slovenci terjamo?*, ki ga je Matija Majar (1809–1892) objavil v drugi polovici marca 1848 po prejemu novic o začetku revolucije na Dunaju, je navedeno v Prunk, *Slovenski narodni programi*.

87 Primerjalni prikaz raznovrstnih prizadevanj in delovanj v imenu nacije in za njo Hroch, *Das Europa der Nationen*, str. 109–234. Primerjalno o oblikovanju množičnih evropskih narodov Schulze, *Država in nacija*. O nacionalističnih politikah in nacionalni kulturi Leersen, *National thought*, str. 105–219. O nacionalizaciji množic in o nacionalizmu kot množičnem fenomenu Zimmer, *Nationalism*, str. 27–49. O državnih institucijah kot sredstvu za promocijo nacionalno določenih identitetnih kategorij Brubaker, *Nationalism reframed*. Klasično delo o vlogi države pri izgradnji nacije »od zgoraj navzdol« Weber, *Peasants into Frenchmen*. O konsekvencah aplikacije nacionalističnih vizij v post-imperialnem kontekstu držav, ki so se vzpostavile na pogorišču Avstro-Ogrske Judson, *The Habsburg Empire*, str. 442–452.

Zgodovina nastajanja in oblikovanja evropskih nacionalnih držav v 19. in 20. stoletju nazorno potrjuje, da so bila številna evropska nacionalna gibanja pri urensičenju svojih političnih programov precej uspešna.⁸⁸ Pri tem pa seveda ne gre spregledati, da lahko prav poskusom udejanjenja posameznih nacionalističnih politik pripišemo največjo odgovornost za nezaslišane strahote, ki so jih v preteklih dvesto letih doživela ljudstva evropske celine. V prvi polovici 20. stoletja se je dejansko izkazalo, da so nacionalistične državne politike, ki so načrtno spodbujale nesluten razmah mednacionalnega sovraštva in ksenofobije, zelo pomembno prispevale k izbruhu dveh dotlej nezamisljivih vojaških spopadov, v katerih so na bojnih poljih in v zaledjih front prve in druge svetovne vojne umirali milijoni vojakov in civilistov. Tovrstne žrtve kakor tudi žrtve vojaških spopadov, v katere so bile evropske nacionalne države vpletene tako v zgodnejših kot tudi v kasnejših obdobjih, so bile v nacionalističnih imaginarijih največkrat dojete kot pričakovane in smiselne. S tem pa tudi kot vredne spominjanja, vsaj če sodimo po pogostosti komemorativnih srečevanj in razprostranjenosti obeležij, ki so jih nacionalne elite v 19. in 20. stoletju marsikod po evropski celini namenile ohranjanju spomina na herojska dejanja nacije. Žrtvovanje za nacijo in v njenem imenu je (bilo) namreč znotraj nacionalnega konteksta spominjanja razumljeno kot prispevek k udejanjenju tisočletnih nacionalnih hotenj in prizadevanj, obenem pa tudi kot doprinos k preseganju vsaj toliko starih nacionalnih travm.⁸⁹

Nacionalne travme in hotenja so se v 19. in 20. stoletju zelo pogosto osredinjale na vprašanje konstituiranja nacionalnega ozemlja. Iz tega razloga zato ne preseneča, da je znotraj okvira komemorativnih praks in nacionalnih imaginarijev tolikšna pozornost namenjena predstavi, da naj bi bila življenja vojakov in civilnega prebivalstva na oltar domovine položena prav v imenu boja za ohranitev nacionalnega ozemlja oziroma z namenom vzpostavitve domnevno naravnih nacionalnih meja posameznih nacionalnih skupnosti. Nacionalno ozemlje je bilo namreč v glavah gorečih nacionalistov 19. in 20. stoletja zelo pogosto razumljeno kot še ne povsem izoblikovano, torej kot nekaj, kar je treba šele dokončno vzpostaviti. Seveda največkrat na račun sosednjih političnih entitet, s čimer naj bi bilo končno in enkrat za vselej zadoščeno nacionalnim krivicam, ki naj bi se zgodile neke v preteklosti.

88 Kljub temu da o navedeni trditvi med zgodovinarji v splošnem vlada precejšen konsenz, pa velja vseeno opozoriti, da so se iskanju odgovora na vprašanje o dejanski uspešnosti prizadevanj posameznih nacionalnih gibanj za razširitev in privzetje novih nacionalnih identitetnih kategorij med širšimi sloji prebivalstva v zadnjih letih na zelo izviren način posvečali številni zgodovinarji. Njihov začasni sklep je, da je bil doseg nacionalističnih prizadevanj še globoko v drugi polovici 19. stoletja v določenem oziru in do neke mere omejen. Gl. pregledno o tem v Zahra, *Imagined Noncommunities*. Za nam bližnje študije primera Judson, *Guardians*; Stergar, *National Indifference*; Judson, *Nationalist emotion*; Kosi in Stergar, *Kdaj so nastali*.

89 O komemorativni praksah Zimmer, *Nationalism*, str. 38–49. Klasično delo je Mosse, *Fallen soldiers*.

Zdi se, da je vso tragičnost in absurdnost večmilijonskih žrtev prve in druge svetovne vojne, pa tudi vseh ostalih evropskih mednacionalnih spopadov v 19. in 20. stoletju, mogoče misliti tudi na ozadju dejstva, da niti armade zmagovalnih držav niso nikoli dosegle resničnih nacionalnih meja. Kajti na dlani je, da nacionalne meje po svojem bistvu niso niti naravne niti objektivno določljive: saj vendar ne obstaja prav noben nepristranski, nesporen in neovrgljiv kriterij, s pomočjo katerega bi bilo mogoče na zemljevidu nedvoumno in objektivno začrtati ločnico med dvema nacionalnima občestvoma.

To ne velja niti za geografske ovire oziroma danosti, ki se sicer same po sebi ponujajo kot najbolj očiten, izstopajoč in zato verjeten kriterij. Kajti četudi bi se nam na prvi pogled lahko dozdevalo, da geografske danosti zlahka prevzamejo tudi vlogo nacionalnih ločnic, pa številni primeri uspešnih nacionalnih gibanj, ki jim tovrstne prepreke niso predstavljale nepremostljivih ovir pri razširjanju svojih nacionalno determiniranih vizij, govorijo v prid nasprotnemu stališču. Iz tega razloga je že Ernest Renan (1823–1892) na vrhuncu dobe modernih evropskih nacionalizmov v svojem delu *Kaj je narod?* (*Qu'est-ce qu'une nation?*, 1882) ugotavljal in tudi prepričljivo utemeljil stališče, da nacionalne meje niso pogojene z geografskimi danostmi.⁹⁰

Po drugi strani bi še neprimerno težje zagovarjali tezo, da obstajajo objektivno določljivi kulturni »markerji«, torej nekakšne specifične kulturne karakteristike, s pomočjo katerih bi lahko neko populacijo po nekakšnem nedvoumnem nacionalnem ključu razmejili od druge. Predstavo o hermetičnih in med seboj strogo razlikujočih se nacionalnih kulturah in nacionalnih kulturnih vzorcih navsezadnje nemudoma ovrže že zgolj kratka in površna ekskurzija v obmejni prostor na obeh straneh katere koli t. i. nacionalne meje. Kajti prav na sodobnih meddržavnih oz. mednacionalnih območjih lahko zlahka opazimo, da kulturni in socialni fenomeni niti slučajno niso pogojeni samo z dejstvom pripadnosti upravno-politični enoti oziroma tistemu, kar bi v pomanjkanju boljšega izraza lahko poimenovali kot »insistucionalno podprt nacionalni kulturni okvir«. Nasprotno, kulturni vzorci v zelo pomembni meri niso (bili) odvisni zgolj od nabora predpostavljenih nacionalnih determinant, saj se največkrat pojavljajo bodisi znotraj širših nadnacionalnih bodisi znotraj ožjih pokrajinskih prostorov, pri tem pa so pogojeni z zelo heterogenimi socialnimi in kulturnimi silnicami. Narodi, družbe ali kulture, kot je s posrečeno, a obenem zelo obsežno utemeljeno metaforo pojasnil Eric J. Wolf, preprosto nimajo »lastnosti navznoter enotnih ter navzven posebnih in omejenih predmetov« in se zato ne odbijajo druga od druge kot nekakšne biljardne krogle.⁹¹

⁹⁰ Renan, *Kaj je narod*, str. 122.

⁹¹ Wolf, *Evropa in ljudstva*, str. 28.

Nacionalne meje navsezadnje tudi niso večne, še zlasti pa niso med nami od zmeraj in za zmeraj. Gotovo drži, da so se v preteklosti nacionalne meje lahko prilagodile starejšim, že poprej obstoječim upravnim mejam z zelo dolgo zgodovino. Primer tovrstne prilagoditve je denimo pretežni del južne meje današnjega slovenskega nacionalnega ozemlja, ki se je oblikovala v 19. stoletju in za katero je Bogo Grafenauer že pred desetletji ugotavljal, da v zelo pomembnem delu sovпада z neprimerno starejšo mejo srednjeveške nemške države.⁹² Seveda pa to nikakor ne pomeni, da so obstoječe meje že kar predestinirale kasnejše oblikovanje nacionalnih občestev in posledični nastanek nacionalnih meja. Nasprotno, nacionalne meje je bilo mogoče začrtati povsem na novo, tako rekoč *ex nihilo*, o čemer pravzaprav govori prav zgodovina nacionalizmov in nacionalističnih političnih prizadevanj v 19. in 20. stoletju. V monografiji *Mapping the Germans* je Jason D. Hansen pokazal, kako so nemški statistični demografi v drugi polovici 19. stoletja z vpeljavo nadvse dvomnega in arbitrarnega kriterija, namreč materne jezika (*Muttersprache*), ki mu je bil priznan status »objektivnosti« in »znanstvene neoporečnosti«, dosegli, da je bilo mogoče na zemljevidu začrtati obseg predpostavljenega nemškega nacionalnega ozemlja: in to navkljub obstoječim teritorialnim oziroma državnim mejam, ki na noben način niso sovpadale s tako zamišljeno nacionalistično vizijo kakor tudi v nasprotju z obstoječimi identitetnimi kategorijami, s katerimi so se istovetili ljudje oziroma populacije, ki so bile znotraj tako zastavljenega okvira mišljenja opredeljene kot nemške.⁹³

V splošnem bi potemtakem bilo mogoče zaključiti, da je zgodovinsko gledano nastanek nacionalne meje odvisen od prepleta številnih dejavnikov – in eden od njih je tudi naključje. Ob analizi in prebiranju virov se namreč lahko zgodovinarju pogosto prikrade občutek, da pri rekonstruiranju poteka začrtovanja in vzpostavljanja nacionalnih meja pripisujemo premajhen pomen vplivu golih naključij. Hkrati pa evropska zgodovina zadnjih dveh stoletij nazorno potrjuje tudi naslednje: meja med dvema nacionalnima skupnostma oziroma nacionalnima državama se vzpostavi šele v trenutku, ko se z na zemljevid zarisano črto strinja večina. Ali pa vsaj takrat, ko se o tem strinja večina tistih, ki jim v danem trenutku pripada moč odločanja oziroma kar politična moč.

Zdi se, da nas na pomen inovacij, naključij in dogovorov pri začrtovanju in uveljavljanju nacionalnih meja opozarja tudi zgodovina vzpostavljanja slovensko-hrvaške meje na področju današnjega Prekmurja. Kot bo jasno iz nadaljevanja, se pri določanju te meje namreč v 19. stoletju ni bilo mogoče opreti na že obstoječe stare upravne oziroma politične razmejitve in jim pripisati novega, nacionalnega pomena. Obenem pa se slovenskega ozemlja ni dalo jasno razmejiti

92 Grafenauer, *Etnična struktura*, 23 sl.

93 Hansen, *Mapping the Germans*.

od hrvaškega niti po jezikovnem kriteriju. Kajti govori, značilni za to področje – torej današnji slovenski prekmurski in današnji hrvaški kajkavski medjimurski govori – so namreč bili (in so še zmeraj) del naravnega jezikovnega kontinuuma. Med obema skupinama govorov bi zato še dandanes težko potegnili ločnico, če teh govorov ne bi razdvajala prav čvrsta teritorialno-politična in nacionalna meja. Take meje pa v 19. stoletju seveda še ni bilo.⁹⁴ Še več, težko si je predstavljati, da bi se v 19. stoletju zamišljena slovensko-hrvaška nacionalna meja tudi dejansko udejanjila kot upravna oziroma teritorialna razmejitev, če ob koncu prve svetovne vojne ne bi prišlo do radikalne preobrazbe evropskih meddržavnih odnosov; preobrazbe, ki je bila nasledek uveljavljanja novega principa, po katerem naj bi se od takrat naprej urejali evropski meddržavni in mednarodni odnosi – pravice do samoodločbe narodov. Šele znotraj tovrstnega konteksta in na ozadju revolucionarnega gibanja na Madžarskem so slovenski diplomati kot del jugoslovanske delegacije na pariških mirovnih pogajanjih sploh prišli do priložnosti za zastopanje stališča, da je treba nekatere predele zahodne Ogrske obravnavati kot del slovenskega nacionalnega ozemlja in jih iz tega razloga priključiti h Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev.⁹⁵

Če povzamemo: vse do razpada Avstro-Ogrske ob koncu prve svetovne vojne niso imele zamisli o nacionalnih razmejitvah na področju današnjega Prekmurja prav nikakršne ustreznice v realnosti. Zamišljena nacionalna meja je obstajala zgolj v glavah nekaterih nacionalistov. Kajti področje današnjega Prekmurja je bilo, skupaj z južneje ležečim ozemljem Medjimurja, od srednjega veka naprej pa vse do časa po koncu prve svetovne vojne več stoletij del Ogrskega kraljestva.

Medtem ko se je srednjeveška meja proti Ogrskemu kraljestvu na današnjem avstrijskem Štajerskem severno od Mure stabilizirala že nekoliko pred sredo 11. stoletja na reki Lafnitz, na kateri je nato ostala vse do leta 1918, se je na področju današnje slovenske Štajerske obojestransko priznana meja vzpostavila kasneje, saj so »še v začetku 12. stoletja ozemlje med Radgono na Muri na severu in Ptujem na Dravi na jugu opredeljevali dogodki vojaške narave, ki so ga delali nemirnega in nevarnega hkrati in ga uvrščali v kategorijo mejnega prostora, izraženega s pojmom marka (*march*, *marchia*). Z njim so na splošno označevali ta prostor na meji proti Madžarom in še prav posebej ozemlje

⁹⁴ Lončarić in Celinić, *Susret slovenskih*, str. 41–46.

⁹⁵ O Wilsonu, samoodločbi narodov kot principu teritorialno-politične organizacije in »prekranjanju Slovenije« Lipušček, *Ave Wilson*. O pravnem vidiku koncepta samoodločbe Thüerer in Burri, *Self-Determination*. Iskrivo podoba precej ohlapne in s kontekstom oziroma razmerji moči pogojene aplikacije principa samoodločbe pri določanju bodočih meja srednjeevropskih nacionalnih držav v času zasedanja pariške mirovne konference (1919) nudi MacMillan, *Peacemakers*. Za natančen uvid v delovanje slovenske politične elite med in ob koncu prve svetovne vojne Lukan, *Iz »črnožolte kletke narodov«*.

vzhodnih Slovenskih Goric okrog Ormoža in Velike Nedelje.«⁹⁶ Razmere so se začele spreminjati šele z nastopom salzburškega škofa Konrada I. (1106–1147), ki se je namenil z odločnimi dejanji zaščititi salzburške interese na tem področju. Na Ptuj, ki je bil že pred koncem 10. stoletja skoraj v celoti v salzburški lasti, je namreč dal Konrad I. ponovno pozidati grad, njegovo varstvo pa je zaupal svojim ministerialom, kasnejšim gospodom Ptujskim. Na ta način so madžarski vpadi v ta prostor postopoma prenehali, še več, z uspehi gospodov Ptujskih na bojnem polju se je salzburška posest, ki prej ni segala dlje kot do (spodnje) Pesnice, začela pomikati proti vzhodu in v času Friderika III. Ptujskega dosegla Središče ob Dravi. Kmalu pred sredo 13. stoletja je v okvir Štajerske prišlo tudi Mursko polje med Radgono in Ljutomerom. Na prostoru med Muro in Dravo v današnji Sloveniji je bil potemtakem »prav čas okrog srede 13. stoletja tisto obdobje, ko se je meja med Štajersko in Madžarsko oz. Hrvaško dokončno ustalila na liniji, ki je od Radgone do višine Ljutomera sledila Muri, se nato obrnila proti jugu in pri Središču dosegla Dravo ter nato po njej tekla proti zahodu do borlskega gospostva in Haloz, kjer je šla po razvodu voda, ki na sever tečejo v Dravinjo ter na jug v Krapino ali Bednjo, in se nato nadaljevala po Sotli«.⁹⁷

Tako vzpostavljena državna meja na reki Muri je zelo očitno ločevala današnje ozemlje Prekmurja od ostalih področij, za katera so slovenski nacionalisti v 19. stoletju predpostavljali, da so slovenska. Tudi izraz Prekmurje se je za področja na nasprotnem bregu začel uporabljati precej pozno, šele v drugi polovici 19. stoletja. Popolnoma pa se je novo ime pokrajine uveljavilo po razpadu Avstro-Ogrske, v kontekstu prizadevanj za priključitev tega ozemlja h Kraljevini SHS na pariški mirovni konferenci leta 1919. V gradivu, ki sta ga za te namene pripravljala Matija Slavič (1877–1958) in Franc Kovačič (1867–1939), se dosledno uporablja ime Prekmurje, ki se je s tem tudi uradno uveljavilo kot ime za posebno geografsko in zgodovinsko pokrajino.⁹⁸ Sicer pa se je ozemlje današnjega Prekmurja šele leta 1777, z ustanovitvijo sombotelske škofije, prvič »znašlo v isti teritorialni enoti – škofiji, četudi razdeljeno med dve dekaniji, murskosoboško in dolnjelendavsko, ki ju je razmejevala dotedanja zagrebško-győrska škofijska meja, identična z županijsko mejo«.⁹⁹ Potemtakem vse do terezijanske preureditve škofij današnje ozemlje Prekmurja v nobenem pogledu ni obstajalo kot enota. Še več, njegov južni del je bil še zlasti močno povezan z Medžimurjem onstran Mure, s katerim je (dotlej) delil skupni škofijski in (vse do konca) tudi upravni, tj. županijski okvir. Pred združitvijo v mejah iste škofije (1777) bi potemtakem ozemlje današnjega Prekmurja še najlažje opredelili opisno, »in to kot obmejni prostor

96 Štih, Salzburg, Ptuj, str. 535.

97 Prav tam, str. 542.

98 Fujs, Prekmurje – podoba prostora.

99 Golec, *Nedokončana kroatizacija*, str. 105.

Ogrskega kraljestva proti Svetemu rimskemu cesarstvu s prebivalstvom, ki je sebe imenovalo Sloveni, svoj jezik pa slovenski«. ¹⁰⁰

Toku reke Mure – med Radgono na severu in prostorom vzhodno od Ljutomeru na jugu – je vse od srednjega veka do razpada Avstro-Ogrske sledila državna, upravna in večji del tega obdobja tudi carinska meja, ki je današnje slovensko področje Štajerske razmejevala od ozemlja današnjega Prekmurja. Pomen te meje in strogost obmejnega režima sta se skozi stoletja spreminjala; seveda v odvisnosti od širših političnih okoliščin na eni strani in teritorialnih preureditev, do katerih je prihajalo v neposredni sosesčini, na drugi. ¹⁰¹ Vendar pa meja na Muri prav gotovo ni nikoli povsem nepredušno ločila obmejnega prebivalstva, ki je resda živelo v dveh različnih teritorialno-upravnih enotah. Čezmejni stiki so se močno okrepili v 19. stoletju, ko so bile carinske omejitve in kontrole na avstrijsko-ogrski meji najprej razrahljane, nato pa v letih 1850 in 1851 povsem odpravljene. ¹⁰² Stiki so bili zato v tem obdobju še zlasti živahni in raznovrstni in v njih so tvorno sodelovale tudi skupnosti, ki so prebivale ob obeh bregovih reke Mure in v njeni neposredni sosesčini. ¹⁰³

To stališče je kmalu po koncu prve svetovne vojne zastopal tudi ugledni slovenski pravnik dr. Fran Mohorič (1866–1928), ki mu kot rojenemu Prleku najbrž ne moremo odrekati določene etnografske vednosti o lokalnih čezmejnih odnosih. ¹⁰⁴ V prispevku *Prekmurje in Medjimurje* je tako Mohorič popisal mnogovrstne medsebojne sosedske stike med štajerskimi in ogrskimi sosedi v desetletjih pred izbruhom velike vojne. Njegova opažanja napeljujejo k sklepu, da so čezmejni odnosi očitno cveteli, čeprav se je, tako zapiše Mohorič, »trudila madžarska politika na vse kriplje celo v tem, da je zanemarjala in zapirala ceste in občila v prilog tostranskemu ozemlju, in je marveč gradila po možnosti vsa občila zgolj v smeri proti madžarskemu osredju«. ¹⁰⁵ A kljub temu so preko Mure na štajersko stran prihajali iskat delo in službe težaki in posli, ljudje pa so se čez reko neredko tudi poročali. Obmejni prebivalci so se srečevali v gostilnah ter ob cerkvenih slovesnostih. Številni štajerski kmetje od blizu in daleč so mleli žito na murskih mlinih na štajerski in ogrski strani, Prekmurci pa so kupovali opeko v križevških opekarnah (Križevci pri Ljutomeru). Na tedenskih sejnih v Radgoni in Ljutomeru je potekala trgovina s poljedelskimi izdelki iz Prekmurja

¹⁰⁰ Golec, *Nedokončana kroatizacija*, str. 105–106.

¹⁰¹ Še posebej v zvezi z osmanskimi osvajanjem in prodori na sever, ko so se v 16. in 17. stoletju Osmani močno približali področju današnjega Prekmurja in na tem prostoru sporadično uveljavljali svojo oblast. Grafenauer, O turški oblasti.

¹⁰² O carinskem režimu in ureditvi Hepe et al., *Zgodovina carine*.

¹⁰³ Temeljno delo za razumevanje zgodovine čezmejnih odnosov in stikov med prebivalstvi na obeh straneh meje je Zajc, *Kje se slovensko*, zlasti str. 287–320.

¹⁰⁴ Polec, Mohorič, Fran.

¹⁰⁵ Mohorič, *Prekmurje in Medjimurje*, str. 29.

in Medžimurja, medtem ko so se obsežnejši posli sklepali na velikih sejmih, ki so jih vsako leto prirejali po različnih prleških in prekmurskih krajih.¹⁰⁶ Pomursko obmejno življenje je torej ob koncu 19. stoletja cvetelo, kakor pač cveti v vseh obdobjih in povsod tam, kjer so odnosi med dvema sosednjima politično-teritorialnima enotama vsaj za silo urejeni in miroljubni.

A četudi meja v življenju habsburških podložnikov z levega oziroma desnega brega Mure v 19. stoletju nikakor ni več predstavljala nepremostljive prepreke, je bila iz političnega oziroma upravnega zornega kota vendarle razumljena kot dejstvo. In to kot zelo trdno dejstvo, ki je v 19. stoletju zaradi dotedanje zelo dolge zgodovine silno zapletenih razmerij med ogrskim plemstvom in habsburškimi vladarji obveljalo za tako rekoč nespremenljivo. Po Muri je potekala meja med dvema upravnima celotama, ki sta si skozi zelo dolgo obdobje resda delili skupnega vladarja, a sta kljub temu v političnem in upravnem smislu ostajali ločeni.

Kako se je potemtakem na ozadju tovrstnih okoliščin oblikovala predstava o tem, da je treba današnje Prekmurje prištevati k posebnemu slovenskemu ozemlju, in to k ozemlju v okviru meja, za katere je v dolgem 19. stoletju veljalo, da nimajo ustreznice v dejansko obstoječih upravno-teritorialnih razmejitvah? Kdaj in zakaj je bilo današnje področje Prekmurja evidentirano kot slovensko ozemlje?

Zamisel o posebnem slovenskem ozemlju, razumljenem kot ozemlju, na katerem prebivajo pripadniki slovenskega naroda, se je v dolgem 19. stoletju izoblikovala znotraj širšega mišljenjskega horizonta, ki ga lahko opredelimo kot slovensko nacionalno mišljenje. S tem izrazom merimo na obliko mišljenja, za katero je značilno, da izhaja iz predpostavke o Slovencih kot enem od narodov znotraj skupnosti evropskih narodov. Za tak način gledanja na svet je značilno tudi, da predpostavlja, da so za slovenski narod kot celoto značilne nekatere objektivno zaznavne karakteristike, po katerih je mogoče prepoznati njegove članice in člane. Kronološko gledano gre za razmeroma nedaven način mišljenja, saj zgodovinski viri izpričujejo, da so izhodiščni idejni postulati slovenskega nacionalnega mišljenja nastali nekje na začetku 19. stoletja.¹⁰⁷

Že od samega začetka se je slovensko nacionalno mišljenje konstituiralo okrog verjetja, da so člani slovenskega naroda, skratka Slovenci, vsi tisti podložniki avstrijskega cesarja, ki govorijo slovenski jezik. Tovrstno postavljanje enačja med slovenskim jezikom in slovenskim narodom pa je temeljilo na povsem novi vsebini izrazov slovenski jezik oziroma Slovenci, ki so jo na začetku 19. stoletja – sklicujoč se na t. i. karantansko tezo, ki jo je prvi izoblikoval Anton Tomaž Linhart (1756–1795), in opirajoč se na tradicijo protestantskih književnih

106 Prav tam, str. 30.

107 Podrobneje Kosi, *Kako je nastal*. Prim. Hösler, *Von Krain zu Slowenien*.

prizadevanj v slovenskem jeziku, ki so jo prav v tem času začeli na novo odkrivati in reinterpreterirati – iznašli in začeli razširjati nekateri člani intelektualnega omizja, ki se je srečevalo pri baronu Žigi Zoisu (1747–1819) v Ljubljani. V resda maloštevilnem krogu notranjeavstrijskih izobražencev se tako od konca prvega oziroma začetka drugega desetletja 19. stoletja naprej izraza Slovenec in slovenski jezik nista več rabila zgolj za splošno označevanje slovanskega prebivalstva in njihovega jezika oziroma za posebno opredeljevanje slovanskega življa in njihovega jezika na Štajerskem oziroma Koroškem, temveč vse bolj tudi za poimenovanje Slovanov in njihovega jezika na ozemlju Notranje Avstrije, na kajkavskih področjih okrog Zagreba ter v nekaterih zahodnih predelih Ogrske. Sočasno se je do tedaj med izobraženci več stoletij prevladujoča oblika kolektivne identifikacije – namreč deželna zavest oziroma zavest o pripadnosti določeni historični deželi – pri nekaterih posameznikih postopoma začela umikati v ozadje, na njeno mesto pa je z velikimi koraki stopala moderna zamisel pripadnosti občestvu Slovencev oziroma slovenski (nacionalni) skupnosti.

Intelektualne procese in mentalne preobrazbe, o katerih smo govorili v prejšnjem odstavku, je mogoče lepo ponazoriti s primerom iz književnega opusa Valentina Vodnika (1758–1819). V njegovih spisih, pesmih in korespondenci namreč začne kranjsko deželno identifikacijo oziroma prištevanje h Kranjcem prav v tem času nadomeščati zamišljanje nekakšne slovenske skupnosti v današnjem pomenu te besede. Slednje nadvse povedno ponazarjajo korekture Vodnikove *Péfma na moje rojáke*, ki so se ohranile v njegovi zapuščini. Če je pesem ob koncu 18. stoletja nastala znotraj izrazito kranjskega miselnega obzorja in konteksta, jo je Vodnik v enem od popravkov iz leta 1816 že naslovil kot *Dramílo mojih rojakov* ter predrugail prvo vrstico prve kitice – in sicer iz »Krajnz! tvoja dežela je sdrava« v »Slovenz tvoja zemla je zdrava«. ¹⁰⁸ Sicer pa to niti ni bilo prvič, da so v tej Vodnikovi pesmi Kranjci postali Slovenci: »Slovenz tvoja zemla je zdrava« oziroma »Slovene! dein Land ift gefegnet« najdemo že tri leta prej v berilu, ki ga je v Gradcu sestavil Vodnikov bivši učenec in tedanji korespondent Janez Nepomuk Primic (1785–1823). ¹⁰⁹

Tovrstna po vsebini drugačna opredelitev izrazov slovenski jezik in Slovenec je idejno temeljila na povsem novi in izvirni klasifikaciji slovanskih ljudstev, ki jo je na osnovi poprejšnjih zgodovinopisnih dognanj Antona Tomaža Linhartar skonstruiral Jernej Kopitar (1780–1844) in prvič priobčil v svoji znameniti slovnici *Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark* (1808). Temeljna izvirnost sheme, ki jo je Kopitar v naslednjih letih in desetletjih še dodatno nadgrajeval in utemeljeval, je bila, na kratko, v tem, da je Kopitar sledeč

108 Faksimile v Gspan et al., *Zgodovina slovenskega slovstva*, str. 417.

109 Primic, *Némshko-Slovénske branja*, str. 61.

nekaterim Linhartovim trditvam zavrnil tezo znamenitega češkega filologa Josefa Dobrovskega (1753–1829), ki je zatrjeval, da bi bilo treba *Windisch* na Kranjskem, Štajerskem in Koroškem prištevati k hrvaščini kot enemu od petih poglavitnih slovanskih narečij (ob ruščini, poljščini, ilirščini in češčini).¹¹⁰ Čeprav se je namreč Kopitar strinjal s trditvijo, da sta (kajkavska) hrvaščina in notranjeavstrijski slovenski jezik del istega slovanskega narečja, pa je za razliko od Dobrovskega menil, da bi ta jezik na osnovi zgodovinskega prvenstva Karantanije bilo treba opredeljevati kot karantanski jezik oz. jezik karantanskih Slovanov, ali pa, po nemško, kot *windisch*, torej kot slovenski jezik. Karantanci naj bi namreč bili najstarejše oziroma najdlje živeče slovansko ljudstvo na tem območju, ki mu zato kot takemu pripada pravica, da se po njem imenuje tudi jezik.¹¹¹

Tako se je že kmalu po izidu *Slovnice* pri Kopitarju in njegovih korespondentih za poimenovanje tovrstnega jezika dejansko začel uveljavljati izraz karantanski, takoj zatem pa dokončno tudi slovenski jezik.¹¹² Marca 1811 je Kopitar v pismu svojemu mecenu baronu Žigi Zoisu (1747–1819) prvič tudi povsem jasno definiral geografsko razprostranjenost tako zamišljenega posebnega slovanskega jezika: »Torej: 1. slovenščina na Kranjskem, Štajerskem in Koroškem, 2. tako imenovana hrvaščina okoli Zagreba itn. in 3. slovenščina (*štari slovénski jesik*) v ogrskih županijah pri Blatnem jezeru so tri variacije *eusdem speciei*«,¹¹³ tj. iste vrste. In s tem je bilo na začetku 19. stoletja sploh prvič v modernem smislu opredeljeno, kdo so Slovenci: to so tisti podložniki avstrijskega cesarja, ki govorijo slovenski jezik znotraj zemljepisnih meja, ki jih je temu jeziku določil Kopitar. Seveda se je v naslednjih desetletjih izkazalo, da vsi govorci tako skonstruiranega jezika niso postali tudi člani modernega slovenskega nacionalnega občestva. Slednje je še zlasti veljalo za kajkavsko področje okrog Zagreba, ki mu je Matija Majar (1809–1892) leta 1848 rekel »na Banatskim«. A kljub temu velja: sredi 19. stoletja se je enačaj med geografskim obsegom Kopitarjevega slovenskega jezika na eni in teritorialno razprostranjenostjo slovenskega naroda uveljavil kot osrednja ideološka predpostavka nastajajočega slovenskega nacionalnega gibanja.

Seveda pa je politično in nacionalno nadgrajevanje in razširjanje te nove jezikoslovne konstrukcije do srede 19. stoletja potekalo zelo postopno. V avstrijskem cesarstvu namreč v dveh desetletjih po dunajskem kongresu (1814–1815), na katerem so si vodilni evropski državniki prizadevali najti sredstva in načine za povrnitev evropske politične in socialne realnosti v čas pred francosko revolucijo, ni bilo na voljo institucionalnih pogojev za opozicijske oblike političnega delovanja. Šele nekako po smrti cesarja Franca I. leta 1835 je v Avstriji po dolgem

110 Kos (ur.), *Izbrano delo*, str. 35–36.

111 Podrobneje o nastanku Kopitarjeve klasifikacije Kosi, *Kako je nastal*, str. 150–170.

112 Kidrič, *Dobrovský in slovenski preporod*, str. 156.

113 Kidrič, *Zoisova korespondenca (1809–1810)*, str. 144. Prev. v Vidmar, *Struktura in funkcija*, str. 223.

času prišlo do izražanja prvih javnih nasprotovanj in pomislov, usmerjenih zoper uradno cesarsko državno politiko. Posamezne ideje, značilne za slovensko nacionalno mišljenje in kasneje tudi slovensko nacionalno mišljenje samo, so se tako posledično v teh desetletjih lahko širile le v zasebnih pogovorih in korespondenci ter v znanstvenih besedilih, in to znotraj številčno majhnega kroga izobražencev, ki so delili navdušenje za raziskovanje in kultiviranje slovenskega jezika: med dijaki in študenti, slovničarji in prevajalci, duhovniki, zbiratelji ljudskih pesmi, časnikarji itn.

Tudi najzgodnejša izpričana zatrjevanja o vključenosti današnjega Prekmurja v širši slovenski prostor so iz tega razloga nastala na področju jezikoslovnih raziskovanj. Kot je ugotovil France Kidrič, je do tega najprej prišlo pri Jerneju Kopitarju, ki je »izza 3. avg. 1809 v pismih Zoisu in Zupanu a izza pomladi 1810 tudi javno (na pr. v oceni Slavina v »Patriot. Phantasien«) poudarjal pripadnost Prekmurcev k Slovincem«. ¹¹⁴ Sledeč Jerneju Kopitarju je profesor na stolici za slovenski jezik na graškem liceju Janez Nepomuk Primic (1785–1823) v delu *Novi Némshko-Slovenski Bukvar* iz leta 1814 nekatere dele zahodne Ogrske že prišteval k *Slovenien*. ¹¹⁵ Pomemben korak naprej od zgolj jezikoslovnega pojmovanja »slovenstva« po zgledu Kopitarja pa je pomenila *Geschichte der Slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten* Pávla Josefa Šafárika iz leta 1826. Gre za knjigo, ki je imela v naslednjih desetletjih izjemen pomen in vpliv, saj je bila »za študente slavistike še po več kot pol stoletja edini priročnik te vrste pa tudi zgled in vir za druge podobne spise. Slovanski jeziki so v njej prvič prikazani kot določevalci in oblikovalci – kot *nosilci identitete narodov* in kot velika, enovita, posebna in v sebi zaključena duhovna celota, ki to svojo celovitost črpa iz tesne jezikovne sorodnosti«. ¹¹⁶

V *Geschichte* je Šafárik že takoj na začetku svojega prikaza Slovence opredelil kot nacijo in jih postavil ob bok ostalim slovanskim nacijam v avstrijski monarhiji (*Bohmen, Polen, Slowaken, Serben, Slovenzen, Kroaten und Russniaken*), ¹¹⁷ nato pa v poglavju *Geschichte der windischen Sprache und Literatur* tudi načrtal teritorialno razprostranjenost Slovencev. Pri tem je omenil tudi ozemlje današnjega Prekmurja, saj naj bi viri dokazovali, da so se *Winden* oziroma *Slowenzen*

¹¹⁴ France Kidrič, *Dobrovský in slovenski preporod*, str. 154.

¹¹⁵ »S Slovenijo (*Slovénsko, Slovénka semlja*) mislimo na Kranjsko in slovenske (*Windische*) dele Koroške in Štajerske; oziroma, ali ne bi morali k tem prišteti še zahodno Ogrsko (3 županije: Eisenburg, Schimeg in Szalad) in provincial – Hrvaško v glotološkem ali govornem oziru? Vsaj v govorici ni tako težko najti več razlogov za to; kajti tudi tu govorijo v osnovi slovensko (ali vendsko), poleg tega, da se je slednja (namreč provincialna Hrvaška) še v času cesarja Ferdinanda I. imenovala das Windische Land (tj. Slovenija); in zato je bi bila v jezikovnem pogledu dejanska Hrvaška (Horvazka semlja) le vojna – ali obmejna – Hrvaška?« Prev. Tanja Velagić v Kosi, *Kako je nastal*, str. 256–257. Orig. Primic, *Novi némshko-slovénshki bukvar*, str. 122.

¹¹⁶ Vinkler, *Posnemovalci, zavezniki in tekmeči*, str. 166–167.

¹¹⁷ Šafárik, *Geschichte*, IV.

»že v najstarejših časih razširili zunaj Štajerske, Koroške in Kranjske v zahodne županije na Ogrskem«. ¹¹⁸ Po Šafárikovih ocenah naj bi jih na Ogrskem v njegovem času živelo 50.000.

Izven polja jezikoslovnih raziskovanj in razglabljanj je bilo današnje področje Prekmurja kot slovensko ozemlje evidentirano v štiridesetih letih 19. stoletja, in sicer na straneh Bleiweisovih *Kmetijskih in rokodelskih novic*. Leta 1846 je tako štajerski duhovnik Oroslov Caf (1814–1874) v *Novicah* pozval zbiralce slovenskih besed, naj mu pošljejo gradivo, da bo lahko izpopolnil svoj slovar, in pri tem zapisal: »Slovenci! Ne pustite iz misli, niti v nemar, da se vaša prava in vlastna beséda v šestih zemljah med raznimi sosedi: na Ogerskem, Štajerskem, Hervatskem, Krajnskem, Vlaškem in Koroškem govori – da vi posvečeno besédo govorite, v kateri se je vašemu velikemu rojaku *Kopitárju* naiti zdélo prastaro Slovanščino.« ¹¹⁹ Pisec članka z naslovom *Slovenski besédnik za poduk in kratek čas* pa je leta 1847 v *Novicah* ob naštevanju škofij, kjer naj bi živeli Slovenci, zapisal naslednje: »Na Ogerskim v železni in saladski varmedji je tudi 52.000 Slovincov, prebivajo v 160 vaséh in imajo 18 katoliških in 4 protestantske fare.« ¹²⁰

V predmarčnih desetletjih sta se potemtakem med nekaterimi slovensko govorečimi in/ali pišočimi izobraženci dodobra uveljavili tako Kopitarjeva konstrukcija posebnega slovenskega jezika, ki se je prostorsko gledano raztezala tudi na področje današnjega Prekmurja, kakor tudi na tej jezikovni konstrukciji temelječe slovensko nacionalno mišljenje, ki je med Slovence oziroma govorce slovenskega jezika vključevalo prebivalce nekaterih predelov zahodne Ogrske. Z izbruhom revolucionarnega vrenja leta 1848 pa so se pojavile še zelo ugodne politične in socialne okoliščine, ki so dovoljevale politizacijo tovrstnih zamisli in javno artikuliranje nacionalno definiranih političnih zahtev in pričakovanj. Oblikovalo se je slovensko nacionalno gibanje, sestavljeno iz promotorjev slovenskega entolingvističnega nacionalizma. ¹²¹

Začetki slovenskega nacionalnega gibanja so, kot je znano, povezani s publicističnimi doneski in političnimi prizadevanji celovškega kaplana Matije Majarja. Njegove zapise je treba razumeti kot nekakšen temeljni kamen ideologije slovenskega etnolingvističnega nacionalizma, saj je njihova osrednja nit ravno zahteva, naj bodo vsi Slovenci, ki so dotlej živeli v različnih habsburških deželah, združeni v eni teritorialno-upravni enoti in naj si sami volijo svoje politične zastopnike. Slednje je Majar marca oziroma aprila 1848 še najbolj nazorno formuliral v letaku *Kaj Slovenci terjamo?*, kjer je na prvo mesto postavljena zahteva, »da

¹¹⁸ Šafárik, *Geschichte*, str. 273.

¹¹⁹ Nav. v Stergar, *Narodnostno vprašanje*, str. 185.

¹²⁰ Prav tam.

¹²¹ O etnolingvističnem nacionalizmu Kamusella, *The Politics of Language*; Kamusella, *The history of the normative opposition*.

se vsi Slovenci, kakor najbližji brati, zjedini v jeden narod, in da bi imeli vsi vkup jeden slovenski deželni zbor. Na Koroškem nas je 116.000, na Štajarskem 378.000, na Kranjskem 438.000, na Goriškem in Teržaškem 217.000, na Banatskem 22.000, na Vogerskem 60.000 in v Istri 230.000. Tako na sedem strani razdeljeni in razcepljeni smo vsi in povsod siromaki, – kjerkoli se oglasimo, je nas premalo, karkoli rečemo, nam besedo lahko poderó; ako bomo pa zedinjeni, nas bode blizo poldrugi milijon ... Naša beseda bode veljala in povsod lahko obstala; dobiček bomo pa imeli vsi. Mi moramo imeti jeden zbor cele Slovenije, h katerim morajo priti stališi in poslaniki iz vsih slovenskih krajev in seboj prinesiti vse pravice, ktere do zdaj imajo.«¹²² Tovrstnih nacionalno opredeljenih političnih teženj v doslej znanih predmarčnih oziroma starejših virih ne zasledimo.¹²³ In četudi se je Majar pri formuliranju svojih zamisli zelo verjetno močno naslanjal na poročila o dogajanju na širšem področju Nemške zveze, vseeno velja, da gre za povsem izvirni, nacionalno obarvan in kronološko nov način mišljenja in gledanja na družbeno, ozemeljsko in politično organiziranost habsburških ozemelj. In kar je še zlasti pomembno v našem primeru: Majar je predpostavljal, da naj bo del posebne teritorialno-upravne enote tudi 60.000 »na Vogerskem« živečih Slovencev.

Po razpoložljivih virih sodeč je treba inkorporacijo današnjega ozemlja Prekmurja oziroma tam živečega prebivalstva v predstavo o obsegu in mejah slovenskega ozemlja, slovenskega jezika in slovenskega naroda opazovati znotraj konteksta oblikovanja in razširjanja slovenskega nacionalnega mišljenja in kasnejšega vznika in razmaha slovenskega nacionalnega gibanja od 1848 naprej. Predstava o slovenski pripadnosti oziroma o slovenskem značaju današnjega ozemlja Prekmurja se je izoblikovala v prvi polovici 19. stoletja, in sicer zelo postopoma in po korakih: torej od ideje o jezikovni pripadnosti tega področja, preko kultiviranja slovenskega nacionalnega mišljenja in do politične nadgradnje tega mišljenja leta 1848, ko so bili Slovenci »na Vogerskem« prvič razumljeni kot del enotnega slovenskega nacionalnega političnega telesa, ki naj bi se kot tako moralo udeležiti v posebni politično-teritorialni entiteti – Sloveniji. A ob tem je treba opozoriti še na naslednje: v predmarčnem obdobju je predstava o slovenski pripadnosti ozemlja današnjega Prekmurja ves čas ostajala na ravni splošnosti. Meje slovenskega ozemlja v modernem nacionalnem pomenu tega izraza v zahodnih predelih Ogrske namreč do srede 19. stoletja niso bile nikoli jasno začrtane. Šele z izbruhom marčne revolucije je prišlo do natančnejšega določanja obsega ozemlja, na katerem naj bi prebivali Slovenci. To zamejevanje je temeljilo na etnolingvističnem principu definiranja nacionalnega ozemlja

¹²² Kot v op. 86.

¹²³ Anton Globočnik (1825–1912), aktivni udeleženec v političnem delovanju leta 1848, se je sicer čez šest desetletij spominjal, da naj bi o združitvi Slovencev v eno upravno-politično enoto nekateri posamezniki razmišljali že v predmarčnem obdobju. Lončar, Anton Globočnik.

kot ozemlja, ki ga strnjeno poseljuje prebivalstvo, za katero se predpostavlja, da govori nacionalni jezik.

Oblikovanju slovenskega zemljepisa in s tem tudi količenju slovenske meje se je, kot je dobro znano, že zelo kmalu po marčnih dogodkih prvi posvetil Peter Kozler (1824–1879), in sicer z željo pripraviti »zemljovid slovenske dežele«, ki bi, kakor je kasneje sam zapisal, »kolikor se dá, natanko kazal, kako dalječ beseda slovenska seže«.¹²⁴ Pri tovrstnih prizadevanjih se je Kozler sicer do neke mere lahko oprl na nekatere predmarčne narodopisne prikaze in zemljevide, še zlasti na vplivna Šafárikova dela, ogromno podatkov pa je pridobil povsem na novo bodisi sam bodisi s pomočjo prijateljev in znancev. Kot zanimivost velja omeniti, da Kozler sprva današnjega ozemlja Prekmurja ni nameraval vključiti v zemljevid, saj ni premožeg dovolj zanesljivih podatkov.¹²⁵ Pridobil jih je namreč šele naknadno in jih takoj tudi uporabil za pisanje leta 1849 v časopisu *Slovenija* objavljenega članka *Slovenci na Ogrskim*, s katerim se je namenil prispevati »k večji poznanosti na Ogrskim živečih, in s Slovenci v Štajerski in Ilirski živečimi sorodnih Slovincov«.¹²⁶ V članku je obseg slovenske poselitve Kozler definiral takole:

»Ogerski Slovenci prebivajo v Železni in Zaladski županii na 16 št. milj. široki okrajni, ktera proti severu reko Rabo, proti zahodu in jugu Štajersko, in proti izhodu Novanski distrikt in terg Doljna Lendava za meje ima. Teško bi še v našim delu sveta narod našel, ki bi, tako majhin na številu in v svojim razprostranju, s tolikim sebi ptujimi rodovi skup živel, tukaj najdemo Slovence, ki se Madžarskiga dotika, med tim, ko proti zahodu, bi rekel, vogelni kamen k nemškim in romanškim narodu stori. Zapadni in južni del od ogerskih Slovencev posedene okrajne se skup derži in ni mešanih sel v njem najti; v severnim in izhodnim delu pa sela najdemo, v katerih Slovenci z Madžari in Nemci vkupno žive. Razun te okrajne žive Slovenci tudi še v Šimežki županii z Madžari pomešani v selih Büközd, Mihalyd, Liszo, Path, S. Paul, S. Peter in Sand in v drugih.«¹²⁷

V nadaljevanju je Kozler ugotavljal tudi, da »cela Oggersko-slovenska okrajna šteje okoli 170 tergov in sel, ki so 21 katoliškim in 5 protestantiškim plebanijam (faram) pridružene«.¹²⁸ Omenjene župnije, ki so upravno-politično pripadale županijama Zala oziroma Železna, je nato Kozler še posebej naštel, opisal in poimenoval s slovenskimi imeni.

124 Kozler, *Kratek slovenski zemljopis*.

125 Bohinec, *Peter Kozler*.

126 Slovenci na Ogrskim, *Slovenija*, 2, št. 55, 10. 7. 1849, str. 220.

127 Prav tam.

128 Prav tam.

Sočasno je bilo leta 1849 že vse pripravljeno za natis znamenitega Kozlerjevega zemljevida. Do tega potem v tem letu ni prišlo, saj je bakrorezec, pri katerem je Kozler naročil izdelavo, pobegnil z Dunaja, bakreni odtis pa je skrivnostno izgubil. A ko so leta 1851 ploščo našli, je Kozler ponovno organiziral tiskanje in kot priložo zemljevidu pripravil še *Kratek slovenski zemljopis in pregled politične in pravosodne razdelitve Ilirskega kraljestva in Štajerskega vojvodstva s pridanim slovenskim in nemškim imenikom mest, trgov, krajev i.t.d.* V *Novicah* je nato naslednje leto že izšlo vabilo na prednaročilo zemljevida, ki da »kaže meje jezika in naroda slovenskega in njegov svet«, a kot je znano, je po zaplembi in vseh zapletih z letnico 1853 opremljeni zemljevid izšel šele leta 1861, torej osem let pozneje.¹²⁹

Zemljevid je, kot rečeno, spremljal še *Kratek slovenski zemljopis*, v katerem je Kozler še pisno utemeljil, »kako dalječ beseda slovenska seže«. Slovensko-hrvaško mejo na področju današnjega Prekmurja je tukaj definiral takole:

»V hervaškem primorju in poleg štajerske meje o Zagrebški in Varaždinski županii blizu do Zagreba se govori narečje, ki je slovenskemu bolj podobno kot hervaškemu. Ker se pa jezik tu po malem spremenuje, in je toliko krajnih narečij, se hervaški in sorodni slovenski svet ne moreta prav na tanjko s potezo ločiti, – potegnemo torej mejo teh narodov po primeri od Save naprej poleg Sotle in štajerske deželne meje do Drave in Mure.

Od Mure naprej proti severju meji slovenski jezik z madžarskim, namreč od Doljne Lendave čez Hodož proti Sv. Gothardu na Rabi, in od tod gre narodska meja proti meji štajarske dežele in proti mejnemu potoku Kučenicca. V ogerskih farah: Bogojnjina, Černčovci, Turniša, Belatinci, Martjanci, Sobota, Tišina, Cainkova, Sv. Sebastian v Pečerovcih, Sv. Helena (doljna Pertoča), Sv. Nedelja (gornja Pertoča), Sv. Juri, Gornja Lendava, Sv. Benedik v Andrejcu, Dolnji Sinik, Gornji Sinik, Dolinci in Štefanovci, ki se ena druge derže, prebivajo zgolj Slovenci, v izhodnem in bolj severnem delu so pa pod faro Doljna Lendava le v selih Hotica, Kapca in Kot, v vasi Kobilje dubrovniške fare in deloma tudi v fari Hodož. Vse te fare so v Zaladski in Železni županii (komitatu). Razun te okrajne žive Slovenci tudi še v Šimežki županii z Madžari pomešani v selih Büközd, Mihalyd, Lizco, Pat, Sv. Pav, Sv. Peter, Sand in drugih majnjih vaseh.«¹³⁰

Iz zapisanega že lahko razberemo, da se v tem času prvotna Kopitarjeva predstava o obsegu slovenskega jezika na jugu in vzhodu ni več povsem ujemala s količenjem slovensko-hrvaških nacionalnih meja. Očitno je torej, da je imela ideja jezikovne meje pri načrtovanju nacionalnih teritorijev na nekaterih področjih manjšo tehtnost kot stare upravne meje. Še več, v primeru Prekmurja je moral

129 Bohinec, *Peter Kozler*, str. 11–12.

130 Kozler, *Kratek slovenski zemljopis*, XX–XXI.

Kozler celo poseči po analogiji s stanjem na Štajerskem – in tok reke Mure od štajerske meje naprej povišati v nekakšno mednacionalno ločnico, ker se, tako zapiše Kozler, »jezik tu po malem spremenuje, in je toliko krajnih narečij, [da] se hervaški in sorodni slovenski svet ne moreta prav na tanjko s potezo ločiti«.

Ozemeljska bližina in jezikovna sorodnost oziroma prehodnost obmejnih »slovenskih« in »hrvaških« narečij, ki je morala biti, kot vse kaže, v dobi pred začetkom uveljavljanja nacionalnih jezikovnih standardov še neprimerno bolj izrazita, kot je dandanes, je začrtovalce nacionalnih oziroma etnografskih meja iz srede 19. stoletja očitno zelo begala. Kajti zdi se, da upoštevač govore tam živečega prebivalstva ni bilo tako zelo enostavno odgovoriti na vprašanje, kje se konča slovenski in začne hrvaški jezik. To dilemo lahko zasledimo tudi v znameniti *Ethnographie der österreichischen Monarchie* (1855–57), kjer je Czoernig – še zmeraj sledeč Kopitarjevi tezi o slovenski pripadnosti kajkavskih govorcev na področju Hrvaške – takole opisal slovensko-hrvaško jezikovno mejo:

»Die slovenisch-slovenokroatische Sprachgränze wird durch die Landesgränze zwischen Krain, Süd-Steiermark und Ungern einerseits, Kroatien anderseits bis Kott an der Mur gebildet. Doch zeigen manche Strecken, z.B. jene um Möttling in Krain, dann jene von Krapina bis gegen Varasdin, einen gegenseitigen sprachlichen Einfluss, so dass in ersterer kroatische und in letzterer häufiger als sonst slovenische Spracheigenheiten und Worte zu hören sind.«¹³¹

A če sodimo po nekaterih kasnejših etnografskih opisih iz tega obdobja, potem vsekakor lahko sklepamo, da se je zavest o slovenski pripadnosti področja današnjega Prekmurja v drugi polovici 19. stoletja v izobraženskih krogih in med slovenskimi nacionalno ozaveščenimi habsburškimi podložniki vsemu navkljub zelo razširila in dodobra utrdila. Štajerski duhovnik Božidar Raič (1827–1886) je, denimo, z željo, da bi pridobili slovenski narodnjaki »pravi nazor o prekmurskih našincih« napisal *Črtice o Prekmurcih in njihovem govoru*, kjer je med drugim zapisal, da »/n/eka sveta groza obide človeka, ki je Prekmurce in njihov krasni jezik že poprej poznal, kedar se njegova noga prvič dotakne tal, koder so že od nekdanj naš slovenski dedje in prededje orali mastno zemljo, kopali gorice, prepevali starinske pesmi, mirno pripovedovali okoli ognjišča povesti svojih blagih prednikov. Njihova domovina nikakor ni odlučena od našega Slovenskega; ne loči nas Mura, nego veže nas.«¹³² Leta 1879 je tudi Viljem Urbas (1831–1900) v delu *Die Slovenen: ethnographische Skizze* opredelil Slovence kot ljudstvo, »welches heutigen Tages Krain, sowie angränzende Theile von Kärnten, Steiermark und

131 Czörnig, *Ethnographie*, str. 55.

132 Raič, *Črtice o Prekmurcih*, str. 54. Prvi del Raičevih črtic je bil objavljen že leta 1863 v časopisu *Naprej*.

Ungarn, des Küstenlandes und Venetiens bewohnt».¹³³ V knjigi Josipa Šumana (1836–1908) *Die Slovenen*, ki je leta 1881 izšla kot deseti zvezek v zbirki *Die Völker Oesterreich-Ungarns*, pa lahko beremo: »Im Osten wohnen die Slovenen über die Grenze von Steiermark hinaus auch in Ungarn und zwar in Szalader, Eisenburger und theilweise in Beszprimer Comitat.«¹³⁴ Podobno je Slovence »na Ogerskem« evidencialno tudi Maks Pleteršnik (1840–1923) v primerjalni etnografski študiji *Slovanstvo*,¹³⁵ na začetku 20. stoletja pa tudi Anton Trstenjak (1853–1917) v svoji razpravi o ogrskih Slovencih, ki je bila objavljena v Ljubljanskem zvonu.¹³⁶

Zaključiti je torej mogoče, da je bila predstava o slovenskem značaju zahodnih predelov Ogrske, tj. prostora, za katerega se je uveljavilo poimenovanje Prekmurje, ob izbruhu prve svetovne vojne med izobraženimi sloji dobro poznana. Iz tega razloga zato ne preseneča, da se je vprašanje pripadnosti Prekmurja odprlo tudi ob koncu prve svetovne vojne, ko so se po porazu in razpadu Avstro-Ogrske določale in začrtovale državne meje med na novo nastalimi državami. Na pariški mirovni konferenci je tako jugoslovanska delegacija vztrajala pri stališču, naj bo Prekmurje kot del slovenskega narodnostnega ozemlja vključeno v Kraljevino SHS. To se je navkljub nasprotovanju določenega dela prekmurskega prebivalstva v nadaljevanju tudi dejansko zgodilo. V ugodnih političnih okoliščinah je vojska Kraljevine SHS 12. avgusta 1919 najprej zasedla Prekmurje, s trianonsko mirovno pogodbo z Madžarsko pa je bila 4. junija 1920 določena tudi nova državna meja, s katero je Prekmurje tudi dejansko postalo del Kraljevine SHS. In četudi je v povojnem času prihajalo do drugačnih predlogov, mnenj in stališč, se je v tem obdobju kot ločnica, ki je na tem prostoru ločila »slovensko« od »hrvaškega«, dokončno uveljavila razmejitev po reki Muri – torej razmejitev, ki jo je sredi 19. stoletja sugeriral Peter Kozler.¹³⁷

¹³³ Urbas, *Die Slovenen*, str. 3.

¹³⁴ Šuman, *Die Slovenen*, str. 1.

¹³⁵ Majciger, Pleteršnik, Raič, *Slovanstvo*, str. 153–154.

¹³⁶ Trstenjak, *Ogrski Slovenci*, str. 173.

¹³⁷ O diplomatskih prizadevanjih za pridobitev Prekmurja na pariški mirovni konferenci Slavič, *Naše Prekmurje*. Splošno o Prekmurju v obdobju med prvo in drugo svetovno vojno Kokolj, *Prekmurski Slovenci*. O kulturnem približevanju Prekmurja pregledno Vršič, *Kulturno približevanje*. O etnični meji, ki so jo na začetku potrianonske dobe v razmerju do preostalih Slovencev vzdrževali prekmursku Slovenci Kosi, *The Imagined Slovene Nation*. O t.i. »Prekomurski aferi,« ki je izbruhnila ob uvedbi nove civilne uprave v Prekmurju, ko ni bilo jasno, ali bodo v južni polovici Prekmurja uradovali slovenski ali hrvaški uradniki Berberih-Slana, *Slovensko-hrvaški stiki*, str. 144–146. O kasnejši agitaciji Stjepana Radića v Prekmurju in odgovoru SLS Peršak, Anton Korošec. Sodeč po članku, ki je leta 1926 izšel v *Slovenskem gospodarju* in v katerem so bralci lahko izvedeli, da »Prekmurje torej ni isto ko Medmurje« in da so v Medmurju zdaj Hrvati, v Prekmurju pa Slovenci, so se še sredi dvajsetih let pojavljale precejšnje pojmovne in teritorialne nejasnosti v zvezi s Prekmurjem in Medimurjem in predvsem v zvezi s tam potekajočo mejo med slovenskim in hrvaškim nacionalnim prostorom. *Slovenski gospodar*, 60, št. 35, 1. 9. 1926, Prekmurje – Slovenska Krajina.